

Pregledni članak
UDK 050Politička misao "1964/2013"
911.3:32(050)Politička misao "1964/2013"
050(Politička misao:Pavić, R.) "1964/2013"
Primljeno: 7. siječnja 2014.

Politička geografija, geopolitika i geostrategija u *Političkoj misli* od 1964. do 2013. godine

MARTA ZORKO

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

Radovan Pavić najplodniji je autor rubrike Politička geografija, geopolitika i geostrategija u časopisu *Politička misao* od početka njegova izlaženja do danas. Iako nije bio jedini autor čiji su radovi objavljeni u ovom području, s obzirom na osobni doprinos političkoj geografiji i geopolitici u Republici Hrvatskoj i na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, kao i s obzirom na brojnost njegovih radova, ovaj rad analizira stvaralaštvo Radovana Pavića u časopisu *Politička misao* u proteklih pedeset godina, odnosno u razdoblju od 1964. do 2013. godine. Osim numeričkog i statističkog prikaza ciljevi su ovog rada analiza sadržaja prema geografskoj i tematskoj odrednici te određivanje discipline kojom se radovi bave, odnosno pripadnosti političkoj geografiji, geopolitici ili geostrategiji prema njihovoj definiciji danoj u radovima Radovana Pavića.

Ključne riječi: politička geografija, geopolitika, geostrategija, *Politička misao*, Radovan Pavić

Uvod

Pregledom popisa radova objavljenih u području političke geografije, geopolitike i geostrategije već se i samo letimičnim pogledom može zaključiti da je Radovan Pavić najplodniji autor discipline. Treba napomenuti da njegovi radovi nisu objavljeni isključivo u spomenutoj rubrici u časopisu *Politička misao*, već i u rubrici Međunarodni odnosi.¹ Nadalje, treba istaknuti i to da Radovan Pavić nije jedini au-

¹ Ovo se na neki način može promatrati i kao svojevrsna degradacija discipline, koja je na taj način alocirana iz jezgre politologije, iz ravnopravnog položaja s političkom filozofijom, političkom ekonomijom ili pak političkom sociologijom, te svedena na puki geografski faktor među-

tor koji se bavio područjem političke geografije i geopolitike u časopisu *Politička misao*. Bognar² (Pavić i Bognar 1969; Bognar 1970; 1973a; 1973b; 1973c) i Cvrtić³ (1993; 2000a; 2000b) ostavili su traga u razvoju područja, kao i još nekoliko autora koji su objavljivali u području spomenutih disciplina. No s obzirom na osobni doprinos Radovana Pavića političkoj geografiji, geopolitici i geostrategiji u Hrvatskoj i na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, kao i s obzirom na brojnost njegovih radova, ovaj rad analizira prvenstveno njegovo stvaralaštvo u časopisu *Politička misao* u proteklih pedeset godina, odnosno u razdoblju od 1964. do 2013. godine. Cilj je rada, osim pukog numeričkog i statističkog prikaza, analizirati objavljene radove prema geografskoj i tematskoj odrednici te ih smjestiti u okvire političke geografije, geopolitike ili geostrategije unutar definicija tih disciplina danih od samog Radovana Pavića u teorijskim i metodološkim tekstovima objavljenim u *Političkoj misli* (Pavić 1965b; 1971a; 1972a; 1974; 1984a). Istraživačka je pretpostavka da se radi o autoru koji je u časopisu imao kontinuitet i koji je dao značajan doprinos disciplinama kojima se bavio, posebice u razdoblju šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća. Također pretpostavljamo da je riječ o autoru koji je prvenstveno promišljao u okvirima globalne geostrategije i koji je bio začetnik političke kartografije u Republici Hrvatskoj.

Istraživačka priprema ovog teksta nije bila jednostavna. Za razdoblje od 1964. do 1987. postoji autorski indeks, međutim detaljnijim istraživanjem pokazalo se da nije potpun i da vrvi pogreškama.⁴ Također, u autorskom indeksu radovi su pred-

narodnih odnosa. Uskim povezivanjem političke geografije i geopolitike, dviju srodnih, ali ne i istovjetnih disciplina, na čemu je inzistirao i Radovan Pavić, ta je alokacija dodatno učvršćena. S druge pak strane, treba napomenuti kako u okvirima svjetskog razvoja u ovom području znanosti nema jednoznačne definicije disciplina (ili poddisciplina) i kako nije neuobičajeno da se čak međunarodni odnosi gledaju kao poddisciplina *World Politics* ili *World Political Map*, gdje je primarni naglasak upravo na važnosti geopolitike. Iako usklađenosti ili neusklađenosti sa svjetskim razvojem u okvirima znanosti nisu primarni cilj istraživanja ovog rada, neodvojive su od definiranja samog područja i bit će dodatno argumentirane prilikom definiranja pojmova.

² Bognar je svoju karijeru potom vezao prvenstveno uz Geografski odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, razvijajući fizičku geografiju. Vječna rasprava i dvojba o pripadnosti geografije prirodnim ili društvenim znanostima, odnosno *dualistički pristup geografiji* vidljiv je u tom kontekstu i u Republici Hrvatskoj u paralelnom razvoju nastavnih djelatnosti u okviru nekoliko fakulteta.

³ Cvrtićin doprinos *Političkoj misli* svakako je širi od spomenutih radova u području političke geografije i geopolitike. Autor je značajan doprinos dao i u okviru međunarodnih odnosa, ali i sigurnosnih i obrambenih studija.

⁴ Samo u području političke geografije i geopolitike nedostaju četiri rada Radovana Pavića i jedan Andrije Bognara; kod tri Pavićeva rada navedeni su pogrešni naslovi; postoje i pogreške u referiranju na broj stranice, dok se uz sve navedeno nekronološko navođenje izdanja čini tek kao manja nelogičnost pregleda.

stavljani pod naslovima/podnaslovima područja prema interesu/području predavanja ili *općenite pripadnosti* autora katedrama, a ne prema sadržaju teksta. Štoviše, osobnim pretraživanjem izdanja iz ovog razdoblja vidljivo je kako svi relevantni članci nisu objavljeni isključivo pod tom rubrikom u samom časopisu (najčešće se radi o rubrici Međunarodni odnosi) iako su u autorskom indeksu svrstani pod naslov Politička geografija, geopolitika i geostrategija. Za razdoblje od 1988. do 1996. moguće je isključivo osobno pretraživanje svih objavljenih brojeva časopisa jer za to razdoblje ne postoji autorski indeks. Posljednje je razdoblje ono od 1997. do kraja 2013. godine. Za njegovu je pretragu korištena internetska baza podataka Hrčak.

Neusklađenost uređivačke politike, ili nazovimo to *razvoj uređivačke politike*, vidljiva je u različitim formama objavljenih tekstova, fluidnom konceptu sažetka i nedostatku ključnih riječi. Također, u razdoblju do devedesetih godina nije bilo neobičajeno da jedan autor objavi više radova u istom broju časopisa.

Teorijsko utemeljenje pristupa ovom istraživanju sadržano je u Newmanovim (1998) okvirima i ključnim temama za proučavanje suvremene geopolitike.⁵ Jedna je od ključnih tema proučavanje geopolitičkih narativa eminentnih autora, odnosno njihovih teza u novom kontekstu vremena. Nekadašnji geopolitičari danas su vrlo često predmet istraživanja u smislu izučavanja njihovih ideja s vremenskim odmakom i njihova pozicioniranja u disciplini, uz proučavanje moći utjecaja kartografije na vanjsku politiku. U skladu s tim teorijskim pristupom metodologija analize je višerazinska. Prvi je cilj rada prikaz i definiranje disciplina u sustavu znanosti s posebnim osvrtom na definicije Radovana Pavića. Drugi je cilj kvantitativni i kronološki prikaz objavljenih radova za koji će poslužiti ranije spomenuto istraživanje i uspoređivanje podataka iz autorskog i predmetnog indeksa, autorskog popisa Radovana Pavića (2012a), objavljenih brojeva časopisa i *on-line* dostupnih izdanja u bazi Hrčak. Treći je cilj analiza sadržaja tekstova i dopuna geografskih i tematskih odrednica, kao i formiranje do pet ključnih riječi za svaki rad. Četvrti je cilj smještanje rada u jednu od triju disciplina: političku geografiju, geopolitiku ili geostrategi-

⁵ David Newman (1998: 3-5) kao ključne teme suvremenog izučavanja geopolitike navodi (1) globalizaciju: u smislu promjene funkcije državnog suvereniteta (pod utjecajem globalizacije suvremena geopolitika preispituje državocentrične pristupe u shvaćanju svjetske političke karte – teza o kraju države i svijetu konglomeratu nasuprot tezama o alternativnim identitetima i globalizaciji); (2) deteritorijalizaciju u smislu promjene uloga i funkcija granica; (3) proučavanje geopolitičkih narativa eminentnih autora; (4) geopolitičku imaginaciju u smislu proučavanja podsustava u nadsustavu (primjerice države u međunarodnoj zajednici – diskrepancija između željenog i stvarnog položaja može voditi do konflikta i tenzija unutar svjetskog sustava); i (5) reteritorijalizaciju države u smislu pojave novih etničkih, nacionalnih i teritorijalnih identiteta (globalizacija i p(r)opustljivost granica s jedne strane dovodi do nastajanja i jačanja etničkih identiteta na lokalnoj i regionalnoj razini s druge strane).

ju. Svi ti ciljevi vode prema ključnom području istraživanja rada – analizi zastupljenosti određenih tema u vremenskom kontekstu te iskazivanju doprinosa znanosti u Republici Hrvatskoj, i to s jedne strane Radovana Pavića u kontekstu discipline, a s druge strane političke geografije, geopolitike i geostrategije u kontekstu pedeset godina izlaženja časopisa *Politička misao*.

Politička geografija, geopolitika i geostrategija u međudnosu i u sustavu znanosti

Razvoj političke geografije i geopolitike na prostoru bivše Jugoslavije šezdesetih godina prošlog stoljeća korespondira s (ne)razvojem i u svjetskim razmjerima. Poimanje geopolitike isključivo kao doktrine i njezino povezivanje s negativnim konotacijama njemačke geopolitičke škole i njemačke vanjske politike prije i za vrijeme Drugoga svjetskog rata ostavilo je dubok trag na razvoj disciplina. Takvo stanje u početku stvaralaštva u *Političkoj misli* zabilježio je i Radovan Pavić:

U našim je uvjetima razvijenost obiju disciplina mala ili nikakva. U godinama iza oslobođenja jako je izražena svijest o deformaciji njemačke geopolitičke škole – obje discipline suviše su jednostrano shvaćene isključivo kao oruđe njemačke osvajačke politike. Razumljivo je da se u takvim novim uvjetima, isključujući tradiciju Cvijićeve beogradske škole, kod nas tek stvaraju univerzitetski geografski centri suvremenih koncepcija, diskreditirana tematika i način gledanja ovih disciplina nisu našle svoje mjesto u nastavnim programima, a za razvoj vlastitih gledanja i kritički pristup već ranije prevedenim djelima nisu postojale odgovarajuće šire mogućnosti. Tek početkom 1950-ih godina termin “geopolitički” ulazi u vojnu geografiju, a upotrebljava se i u publicistici. Prve ipak nešto šire osnove politogeografskih gledanja izlažu se na kursovima “Antropogeografije” na Geografskom odsjeku Sveučilišta u Zagrebu. Ali najznačajniji i vrlo rani vlastiti politogeografski rad koji je izradila grupa autora, nastao je potaknut praktičnim potrebama neposredno iza II svjetskog rata (“La Marche Julienne – etude de geographie politique”, Editions de l’institut Adriatique, Zagreb, 1945) (Pavić, 1965b: 146).

Veći interes za te discipline na području bivše Jugoslavije nije zabilježen ni prije Drugoga svjetskog rata ni neposredno nakon njega. Mackinder, otac globalnog pristupa, na kojeg su se ugledale velike geopolitičke škole, razvoj samih škola ili pak njihov pad, kao ni “selidba” interesa na američki kontinent nakon Drugoga svjetskog rata nisu imali prevelik odjek na ovim prostorima:

Između dva svjetska rata u Evropi, a iza II svjetskog rata u SAD objavljen je ogroman broj politogeografskih publikacija koje nisu zainteresirale ni naše stručne ni prevodilačke krugove. Nepovoljnost te činjenice ističe se naročito onda ako se uoči da je od svih geografskih disciplina upravo politička geografija izazivala u novije vrijeme najširi društveni interes i direktno bila angažirana oko najbitnijih pitanja

međunarodnih odnosa u svjetskim razmjerima – najprije oko pitanja nesigurnog mira i budućeg rata (geopolitika), a zatim uključena u ponovni svjetski sukob i kasnije odnose hladnog rata (politička geografija i geostrategija). Mali interes, odražen nepostojanjem odgovarajućih prijevoda, u skladu je sa i neznatnom vlastitom produkcijom – prije II svjetskog rata bavio se Stanković 'životnim prostorom' pri čemu u samom terminu vidimo jak utjecaj njemačke geopolitičke škole. Za vrijeme II svjetskog rata zanimao se i Lukas pitanjima geopolitike. Međutim, do sada naš najopsežniji prikaz politgeografskih ideja i njihova razvoja jest predgovor dr. N. Peršića prigodom prijevoda spomenutog Kjellenovog djela (*ibid.*: 146-147).

Negativne konotacije pojma geopolitika, koji je bio *zabranjen* u znanstvenim okvirima nakon Drugoga svjetskog rata i koji tek u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća gotovo potpuno samostalno na svjetsku pozornicu vraća Kissinger (Ó Tuathail, Dalby i Routledge, 2007), bile su razlog različita definiranja i nazivanja te discipline. One su bile i jedan od razloga nedovoljne upotrebe tog pojma i iskrivljavanja njegova značenja u znanstvenim okvirima. Radovan Pavić se u svojim ranijim radovima također *borio* s nepopularnošću disciplina i spomenutim negativnim konotacijama nastalima nakon Drugoga svjetskog rata. U svome prvom radu o obilježjima i problemima Cipra ističe da obradi teme pristupa iz geopolitičke perspektive, istodobno naglašavajući kako je "autor svjestan nepopularnosti takvog pristupa ... ako se uzme u obzir da ... slični radovi ... posve nedostaju" (Pavić, 1965a: 59). Desetak godina kasnije konstatirao je kako je:

jedna od političkih znanosti predstavljena u nas tzv. *novom geopolitikom*, koji nas termin dovoljno i definitivno ograđuje od odiuma nacističke geopolitičke škole. U vrijeme inicijalnog razvitka ove discipline u nas – početkom 1960-ih godina – potrebu njezinog postojanja bilo je lakše potirati nego što je to danas s obzirom na njezine rezultate (Pavić, 1974: 52).

Izborivši se i *u nas* za povratak discipline u znanstvene okvire i promičući geopolitički pristup, naziva ga različito – od nove geopolitike preko (neo)geopolitike, pa sve do politgeografskog pristupa. *Povratak* političke geografije i geopolitike u svjetskim okvirima, nakon negativnih konotacija uzrokovanih njemačkom geopolitičkom školom, također obilježavaju različita maskiranja u nazivu ili dodavanje prefiksa; "razumijevanje 'geo' dimenzije u globalnoj, regionalnoj i državnoj politici" (O'Sullivan, 1986, Parker 1998, u: Newman, 1998: 1/2); "Politička geografija međunarodnih odnosa" (O'Loughlin i Heske, 1991, u: Newman, 1998: 1/3); "Nova geopolitika" (Cohen, 1993, u: Newman, 1998: 1/4); "Kritička geopolitika" (Ó Tuathail, 1997, u: Newman, 1998: 1/5); ili "Svjetska politička karta" (Međunarodno geografsko udruženje; Newman 1998: 1/6). Radovan Pavić također, definirajući geopolitiku doktrinom, dok se poziva na nju u suvremenom smislu, naziva je (neo)geopolitika, smatrajući kako bi "... pojam geopolitike trebalo rezervirati za nacističku

geopolitiku u razdoblju od sredine 1920-ih pa do 1940-ih godina [prošlog stoljeća, op. a.]” (Pavić, 1987: 46). Geopolitika, kao disciplina srodna političkoj geografiji, prvenstveno se bavi geografskom osnovicom moći u međunarodnoj zajednici. Prihvaćajući distinkciju između geopolitike i (neo)geopolitike, Radovan Pavić geopolitiku definira kao:

... samo subjektivnu interpretaciju političko-geografskih i drugih relevantnih sadržaja promicanja nacionalističkih, državnih ili blokovskih interesa – u prvom redu u ostvarivanju direktne ili indirektno teritorijalne kontrole ili utjecaja i afirmacije političke, ekonomske i vojne moći. Pri tom inzistirajući na aspektima vojne moći dolazimo i do pojma geostrategije, tj. do onih strateških sadržaja koji su bitno određeni nekim prirodno-geografskim i ekonomsko-geografskim činiocima – veličinom teritorija, prostornim odnosima, rasporedom kopna i mora, strateških sirovina i slično (Pavić, 1971a: 87).

Neki autori smatraju kako prefiksi moderna ili nova geopolitika označavaju samo pokušaj prevladavanja negativnih posljedica i ne donose ništa novo u smislu istraživačkog fokusa ili pitanja, te su skloniji podjelama geopolitike prema razdobljima, dajući svakom karakteristična obilježja. U tom smislu možemo uočiti podjele na klasičnu i modernu (Dijkink, 1996: 3); ‘staru’ i ‘novu’ (Eva, 1998: 35/13); tradicionalnu, modernu, postmodernu i kritičku (Cvrtila, 2004); imperijalnu, hladnoratovsku, geopolitiku novog svjetskog poretka, geopolitiku okoliša i antigeopolitiku (Ó Tuathail, Dalby i Routledge, 1998); ili pak na imperijalnu, hladnoratovsku, geopolitiku 21. stoljeća, geopolitiku globalnih prijetnji i antigeopolitiku (Ó Tuathail, Dalby i Routledge, 2007). Skloni smo geopolitiku podijeliti u nekoliko faza razvoja, ovisno o glavnim geopolitičkim idejama i imaginacijama koje su je slijedile, i po uzoru na Ó Tuathaila i Dalbyja (1998) smatrati geopolitiku disciplinom koja se na svome razvojnem putu ne može odvojiti od šireg konteksta okoline i vremena u kojem su geopolitičke vizije nastajale. Oni, po uzoru na podjelu u hibridnom okviru spoja geopolitike i ekonomije; *geopolitičke ekonomije* (Agnew i Corbridge, 1989; u Ó Tuathail i Dalby, 1998), ili *političke ekonomije prostorne prakse* (Agnew i Corbridge, 1995; u Ó Tuathail i Dalby, 1998), dijele razdoblja moderne geopolitike na civilizacijsku geopolitiku (britanski imperijalni poredak 1815-1875), prirodnu geopolitiku (imperijalna rivalstva 1875-1945), ideološku geopolitiku (hladnoratovski geopolitički poredak 1945-1990) i geopolitiku širenja kapitalizma povezanu s transnacionalnim liberalizmom (1990-...). Politička ekonomija prostorne prakse povezana je tako s pitanjima svjetskog poretka, odnosno globalne hegemonije u smislu hijerarhizacije prostora manje i veće važnosti.⁶ U tom kontekstu mogli bi-

⁶ Istovremeno, *geopolitički diskurs* jest ono subjektivno i predstavlja interpretaciju takve hijerarhizacije prostora, koja ne mora nužno biti točna.

smo Paviću priznati vizionarstvo jer još u šezdesetim godinama prošlog stoljeća od ekonomskih odnosa, povijesnih opterećenja i globalne geostrategije čini trijadu za promišljanja i istraživanja u okvirima međunarodne politike.

... razumijevanje utemeljenja političkog prava [je] i najvažnija pretpostavka u metodologiji političkih znanosti. ... ovakvo razumijevanje političkog prije svega u sferi geopolitike i globalne geostrategije, svjetske ekonomike, povijesnih i suvremenih međunarodnih političkih odnosa i međunarodnog javnog prava, jedan je od glavnih faktora u razlučivanju stvarnih osnova zbiljnosti od njihove često daleko spektakularnije i daleko zanimljivije pojavne političke sfere. ... [Među najvažnija utemeljenja političkog, međunarodnih političkih odnosa i međunarodnog prava ubraja povijesna opterećenja, ekonomsku utemeljenost i geopolitičku i geostratešku utemeljenost] ... Tek navedena utemeljenja povijesnog, ekonomskog i geopolitičkog karaktera omogućavaju sada istinsko razumijevanje međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, koji su glavni sadržaji politike barem u njezinom internacionalnom aspektu... (Pavić, 1974: 53-54)

Za Radovana Pavića globalna je geostrategija sastavna osnova u tripartitnoj podjeli poddisciplina za izučavanje suvremenih međunarodnih odnosa sedamdesetih godina prošlog stoljeća te smatra da pri “... shvaćanju suvremenih međunarodnih odnosa, ... povijesna opterećenja, globalna geostrategija i ekonomske relacije čine njihovu ponajvažniju osnovu...” (Pavić, 1972c: 247). Geostrategija je srodna disciplina koja u kontekstu svjetske moći promišlja geografsku osnovicu u okvirima vojnih osvajanja:

Do ovog pojma dolazimo u slučaju ako inzistiramo na onim prostornim i geografskim faktorima koji mogu biti odlučni i u vojnim pitanjima. Pri tome valja istaći da jedan od najvažnijih i središnjih sadržaja i političke geografije i geopolitike – onaj koji se odnosi na globalnu strategiju – ujedno i predstavlja jedan od sadržaja geostrategije, po čemu je ova, praktički uključena u okvir političke geografije i geopolitike. Nadalje, kao geostrateške možemo definirati sve one sadržaje iz domene političke ili ekonomske geografije i geopolitike koji utječu i na praktična vojna pitanja (Pavić, 1973c: 32).

Dakle, Pavić tretira geostrategiju i globalnu geostrategiju kao dvije različite poddiscipline, od kojih geostrategija podrazumijeva vojne vještine strateškog upravljanja geografskim prednostima/nedostacima, a globalna geostrategija podrazumijeva promišljanja za upravljanje svijetom. Ta bitka za globalnu premoć često se kod drugih autora definira i kao geopolitika. U novije doba (od početka osamdesetih godina prošlog stoljeća) geopolitika se shvaća kao razjašnjenje i opravdanje modela globalne dominacije, u kontekstu doktrine; ili kao oruđe za postizanje hegemonije postaje središnji predmet istraživanja u okvirima druge poddiscipline – kritičke geopolitike. U podjeli geopolitike na tradicionalnu, modernu, postmodernu i

kritičku prve tri označavaju faze u razvoju iste discipline, dok se kritička geopolitika razvija usporedo s razvojem geopolitike od sedamdesetih godina prošlog stoljeća i temelji se na kritici postojećih geopolitičkih ideja. Kritička geopolitika, za razliku od geopolitike, problematizira teorijske postavke koje dovode postojeće strukture moći i znanja u pitanje (Ó Tuathail, Dalby i Routledge, 2007). Kritička geopolitika nastoji kontekstualizirati geopolitičke projekte i stavove, odnosno istražiti šire uvjete u kojima je nastalo određeno mišljenje i geopolitičko djelovanje te ga vezati uz određeno vrijeme (Cvrtila, 2004), pokušavajući pritom prodrijeti iza *deklarativnosti* i *imperativnosti* geopolitike, njezine kulturne ukorijenjenosti i tradicionalnih mreža društvene moći (Ó Tuathail, Dalby i Routledge, 2007). Kritička geopolitika dijeli geopolitiku i geopolitičku praksu na četiri poddiscipline: formalnu geopolitiku, koja se sastoji od geopolitičkih tradicija i projekata; praktičnu geopolitiku, koja podrazumijeva svakodnevnu praksu upravljanja državom; popularnu geopolitiku, koja kroz geografsko razumijevanje medija i popularne kulture promatra utjecaje na identitete i konstrukcije imidža različitih grupa ili prostora; i strukturalnu geopolitiku, koja u suvremenim geopolitičkim uvjetima izučava globalne procese i tendencije (*ibid.*). Danas *postmoderna* geopolitika, kritička geopolitika, ali i antigeopolitika (geopolitika otpora)⁷ izučavaju iz različitih perspektiva iste fenomene na sličan način. Svijest o postojanju geopolitičkih imaginacija i njihovo razotkrivanje djelokrug su i interes svih poddisciplina geopolitike. Neki autori i dalje smatraju kako je i to razlikovanje, kao i gore spomenute kozmetičke promjene naziva, nastalo samo zbog pokušaja ponovnog zadobivanja vjerodostojnosti u znanstvenim krugovima. Bez inzistiranja na točnom i jednoznačnom nazivu discipline, koji se, kao što vidimo, razlikuje od autora do autora i vremenskih razdoblja, geopolitiku možemo grubo podijeliti na klasičnu i suvremenu.

I dok se geopolitika vrlo često smješta u domenu međunarodnih odnosa i s njima povezanih teorija i pristupa, politička geografija disciplina je koja prvenstveno povezuje geografiju i politologiju u najširem smislu. Problemi definiranja političke geografije proizlaze iz višeznačnosti geografije i određivanja njezine pripadnosti u

⁷ Antigeopolitika, koja se ogleda u djelovanju odozdo, uključuje različite oblike otpora, od intelektualaca disidenata preko oružane insurekcije, pa čak do terorizma (Ó Tuathail, Dalby i Routledge, 2007). Također se može podijeliti prema povijesnim razdobljima, od kolonijalne anti-geopolitike preko poziva na razoružanje za vrijeme Hladnog rata sve do suvremenih kritika neoliberalizma (*ibid.*). Pojavljuje se u okviru nekoliko različitih naziva i podvrsta od kojih se mogu istaknuti geopolitika subordiniranosti (proizišla iz potlačenih dijelova društva postkolonijalnog svijeta), feministička geopolitika (pretpostavlja da su tradicionalne geopolitičke doktrine i percepcija geopolitike kao deklarativne i imperativne proizišle iz 'muškog' svijeta), altergeopolitika (proizlazi iz snage civilnog društva) ili radikalna geopolitika (analiza čimbenika koji pokreću akcije). To područje karakteriziraju djela Arudhati Roy, Noama Chomskog ili subkomandanta Marcosa.

sustavu znanosti. Osim dualiteta geografije kao područja prirodnih i društvenih znanosti, koji se prvenstveno ogleda u podjeli na fizičku i društvenu geografiju, dualitet se ogleda i u podjeli na opću i posebnu (regionalnu) geografiju. Pavić u prvom radu u kojem iznosi teorijske postavke mnogo prostora posvećuje upravo geografiji. Geografija je prema njegovu mišljenju:

... skup u mnogome različitih disciplina što uvjetuje i raznolikost njihovih definicija. Dvije osnovne i opće discipline – fizička i socijalna geografija uključuju analitičko poznavanje, s jedne strane prirodne sredine, a s druge čovjeka kao geografskog faktora, njegovo ekonomsko i polit-geografsko djelovanje... (Pavić, 1965b: 149).

Bez obzira na niz definicija same geografije, koje su često različite, Pavić pronalazi njihovu zajedničku bit i definira geografiju u najširem smislu kao znanost:

... koja kauzalno proučava prostorni raspored i međusobni odnos (povezanost, interakciju) prirodnih pojava i ljudskog rada [djelovanja, op. a.] u konkretnim prostorima (regijama) na površini zemlje. Ona nastoji da interpretira značenje sličnosti i razlike različitih područja u smislu iznalaženja uzroka i posljedica. Objašnjenje pojava, njihovih uzroka i posljedica i njihov odraz u pejzažu prvenstvena je zadaća geografije (*ibid.*).

Korisnost geografije i njezin doprinos društvenim znanostima pronalazi u dva nova i bitna elementa te u njezinoj aplikativnosti:

... prvo, *kompleksnost gledanja* uvjetovanu povezanošću prirodnih i društvenih činilaca, i drugo, prijeko potrebne pretpostavke i činjenice odlučne za formiranje *prostorne kulture, shvaćanje prostornih odnosa* i njihovih posljedica i značenja (Pavić, 1971a: 86).

Jedna od najznačajnijih suvremenih karakteristika geografskih znanosti njihova je *sve izrazitija aplikativnost* u sferi političkih potreba i to, dakako, prvenstveno u ekonomskom, planerskom, politološkom i geostrateškom smislu, a osobito u *formiranju društvene svijesti u pogledu shvaćanja funkcionalnog značenja pojedinih dijelova zemljine površine i organizacije globalnog života općenito* (Pavić, 1972a: 22).

Politička geografija disciplina je unutar područja društvene geografije (antropogeografije) i bavi se proučavanjem međuovisnosti politike i prostora u najširem smislu, odnosno “teritorijalizacijom političkog” (Pavić, 1974). Upravo je u ovom najširem smislu definirao političku geografiju:

Uobičajeno je političku geografiju najjednostavnije definirati kao vezu, ovisnost i interakciju geografskog i političkog fenomena. Pri tome je od geografskih komponenti nužno istaknuti *teritorijalizaciju, tj. oprostorenje*. To znači da se neki po-

litički, ali i gospodarski i povijesni fenomeni mogu istinski i u cjelini shvatiti samo ako se uoče i njihove osobine oprostorenja, te ako se oni dovedu u kontekst odgo-varajuće *logike prostora* (Pavić 1984a: 102).

Ipak, u istom tekstu, samo nekoliko rečenica kasnije teritorijalizaciju, “meritum političke geografije” (*ibid.*: 103), definira kao geografski faktor međunarodnih odnosa. Treba istaknuti da se istodobno ne radi o geografskom faktoru kao *objektu*, već o geografskom faktoru kao *subjektu* međunarodnih odnosa, s obzirom na to da *djeluje* u međunarodnom prostoru:

Razumijevanje i uloga teritorijalizacije odnose se naročito na shvaćanje prostornih odnosa, tj. geografskog ili kompleksnog položaja. Iz njega se dadu razumjeti **funkcije i uloga određenih prostora koji djeluju u međunarodnim odnosima** [naglasila M. Z.]. Dakako, sve to vrijedi samo u onome širem kompleksu koji je najrelevantniji za razumijevanje međunarodnih odnosa i koji čini njegovo utemeljenje: dakle *i* povijesni, *i* ekonomski, *i* demografski, *i* religijski, *i* klasni *i* drugi činiooci, ali *i* činiooci teritorijalizacije. Ovisno o problemu, njihovo će značenje biti naglašeno više ili manje, ili će, možda biti odlučujuće (*ibid.*: 102-103).

Suvremeniji autori teritorijalizaciju također smatraju ključnim aspektom pozivanja političkog i geografskog. Iako se može shvaćati kao geografska lokacija, teritorij zapravo čini spoj prostora, ljudi koji ga naseljavaju i koncepta moći. Ó Tuathail (2000: 140) smatra da bismo:

umjesto o teritoriju, u stvarnosti trebali govoriti o kulturno kontekstualnim i tehnopolitički zavisnim područjima ili režimima teritorijalnosti. Teritorij nikad ne smije biti konceptualiziran izolirano jer je dio sustava koji čine državna moć, geografija i identitet. Malo drugačije sročeno, teritorij je režim praksi uokvirenih trokutom institucionalizacije moći, materijalizacije prostora i idealizacije “naroda”.

Pavić kao najprihvatljiviju definiciju političke geografije navodi onu najkraću: “*geografski orijentiran i geografski interpretiran studij politike*” (Pavić, 1971a: 87). Pod političkom geografijom podrazumijeva političku geografiju u užem smislu, geopolitiku i (neo)geopolitiku te geostrategiju, kao “trijadu nerazmrsivih sadržaja” pod zajedničkim nazivnikom (Pavić, 1987: 45). Također, inzistira na činjenici da politička geografija može doprinijeti u “praktičnoj i odgojnoj ulozi ... samo u suradnji s drugim disciplinama – povezanost političke geografije, međunarodnih ekonomskih odnosa i međunarodnih političkih odnosa nužno je i razumljivo” (Pavić, 1965b: 161). Smatra da “... suvremene prilike afirmiraju političku geografiju i geopolitiku kao jedan od osnovnih pristupa za razumijevanje političkih i strateških prilika u suvremenim međunarodnim odnosima” (Pavić, 1971a: 87). Evidentno je kako autor pod političkom geografijom podrazumijeva i geopolitičke i geostrateške aspekte (Pavić, 1971a). S druge strane, geopolitiku ipak ističe kao zasebnu disci-

plinu, za koju smatra da ima svoje izvore i u drugim društvenim znanostima, “povijesti, ekonomici, vojnim naukama, itd.” (Pavić, 1971a: 87). Upravo u tome leže korijeni zabluda u vezi s promatranjem i pozicijom tih disciplina u sustavu znanosti. Dilemu o subordiniranosti disciplina možemo tražiti u okviru interdisciplinarnosti područja i isprepletenosti značenja teritorija i geografskog u različitim društvenim znanostima, te aplikativnosti geopolitike koja je u prošlosti često bila zlorabljena. I sam Pavić povezuje praktičnu primjenjivost političke geografije i geopolitike sa “stalnim konfliktnim situacijama u svijetu” (*ibid.*: 86), čime uokviruje aplikativnost političke geografije i geopolitike u geostrategiju razdoblja u kojem stvara. Referiranjem na konfliktne situacije u svijetu i aplikativnost političke geografije i geopolitike u njihovu rješavanju čini pogrešku klasičnih geopolitičara u smislu praktične primjene geopolitičkih ideja. Upravo je *primjena* geopolitike u prošlosti dovela do njezina tumačenja kao neprihvatljive doktrine, pri čemu tek teritorijalizacija ideje (ili doktrine), koja je prema Paviću srž disciplina, vodi njezinu ispunjenju:

... tako drugi svjetski rat sa pokušajem bitnog prestrukturiranja političke karte svijeta od strane Hitlerove Njemačke predstavlja praktični izraz nacističke doktrine, dakle, jedne očito političke doktrine utemeljene na rasnoj teoriji i osvajanju životnog prostora. Ta politička doktrina ispunjava svoju svrhu i izražava samu svoju bit tek kroz svoju teritorijalizaciju, tj. pokušaj provođenja takvih promjena u kojima je osvajanje teritorija i put i metoda njezina ispunjenja i koje je osvajanje jedna od njezinih glavnih očekivanih svrha i rezultata. Tek putem adekvatne teritorijalizacije ova doktrina ne samo da zaista postaje ono što jest, nego tek teritorijalizacijom ona postaje uzročnikom tragedije svjetskih razmjera... (Pavić, 1974: 52-53).

Metodologija prikaza teritorijalizacije za Pavića je sadržana u primijenjenoj, aplikativnoj ili političkoj kartografiji. Politička kartografija prikaz je sprege politike i prostora, odnosno prikaz teritorijalizacije u njezinu punom obujmu.

Politička kartografija nije tek ilustracija postojećih znanja i shvaćanja, jer se neki politički fenomeni osmišljavaju, ostvaruju i oživotvoruju samo i tek ako su adekvatno teritorijalizirani. Primjerice, politika okruženja jest oblik politike u međunarodnim odnosima i geostrategiji. Ali, ta se politika može ostvarivati i ispunjavati svoje funkcije tek ako je primjereno oprostorena, tj. ako ima odgovarajuću geografsku lokaciju i u skladu je s drugim geografskim sadržajima koji nisu samo prirodoslovni, nego su i kompleksno značajni (Pavić, 1984a: 102).

U tom je području Radovan Pavić ostavio najznačajniji autorski trag. Iako je prvi prilog političkoj kartografiji u *Političkoj misli* objavio tek 1973. godine,⁸ njegove su karte inovativan pristup kartografiji u Hrvatskoj, ali i metoda kojom se

⁸ “Geopolitički aspekti teritorijalnog rasporeda nesvrstanih zemalja”.

služio u kasnijim radovima i izvan znanstvenih časopisa. Tako je i definira 1984. godine:

Politička kartografija nije ilustracija koja slijedi i ugleda se u prethodne i zadane sadržaje, što je inače osobina svake ilustracije. Za razliku od toga, politička kartografija prethodi zaključivanju, prostorni odnosi i sadržaji koje ona prikazuje osnovica su za odgovarajuće politološke analize i zaključke (Pavić, 1984a: 103).

Primijenjenu kartografiju, kao mogućnost analize i sinteze geografskih sadržaja, detaljnije definira na sljedeći način:

Prema najgrubljoj podjeli, zemljovidi mogu biti dvojaki: prvo, oni opći geografski, koji su sintetizirajućeg sadržaja, jer sadrže što je moguće više različitih sadržaja kojima se nastoji što potpunije prikazati objektivna i cjelovita stvarnost. I – drugo – postoje primijenjeni zemljovidi koji prikazuju samo neke određene sadržaje, probleme i ideje, a i oni mogu biti dvojaki: a) analitički kada prikazuju samo jedan sadržaj, i zatim b) sintetizirajući kada prikazuju više raznih specifičnih sadržaja, ali ne na način jednostavne kumulacije, nego u obliku povezanosti i međutjecaja pojedinih sadržaja okupljenih oko neke zajedničke ideje ili nekog problema (Pavić, 2012b: 117).

U toj se definiciji, izvornom autorstvu i značenju političke kartografije za Radovana Pavića može tražiti djelomična amnestija za nenavođenje referenci u radovima iz druge polovice osamdesetih godina prošlog stoljeća u *Političkoj misli*, ali i drugim znanstvenim časopisima, poput *Anala Hrvatskog politološkog društva* (2008, 2009 i 2012c). Ujedno iskorak prema drugim, ne nužno znanstvenim, časopisima i primijenjenim kartografskim prikazima u njima autor objašnjava jednakom važnošću karata (zemljovida) i teksta:

Pri tome neki sadržaji upravo nameću potrebu postojanja aplikativne kartografije što naročito vrijedi za pitanja međunarodno-političkog, vojnog, geopolitičkog i prometnog značaja i značenja. Zbog toga sredstva masovnih komunikacija sve više prihvaćaju i udomljuju specifičnu kartografiju kao bitne sadržaje koji se u svojoj važnosti uspješno natječu s važnošću samog teksta – tako je svugdje, pa tako i u Hrvatskoj (Pavić, 2012b: 117).

Kvantitativna i kvalitativna analiza radova Radovana Pavića u časopisu *Politička misao* 1964-2013. godine

U razdoblju od 1964. do 2013. godine Radovan Pavić objavio je ukupno 39 radova. Rubrike u kojima su ti radovi izlazili bile su redom *Naučni život*, *Politička geografija*, *geopolitika i geostrategija*, *Međunarodni odnosi*, *Geopolitičke doktrine*, *Aspekti*, ali i tematski podnaslovi različitih skupova ili specijalnih izdanja. Najviše radova obavljeno mu je u rubrici *Međunarodni odnosi*. Najplodnije razdoblje ovog

autora bilo je između 1965. godine, kada objavljuje prvi rad u časopisu, pa do 1979. godine. Tada je objavio 28 radova i “propustio” svega jednu godinu – 1967. U tom je razdoblju i godina (1971) u kojoj je autor objavio najviše radova u časopisu, čak pet u četiri broja koja su izišla te godine. Preostalih jedanaest radova objavio je zaključno s 1999. godinom. U razdoblju od 2000. do 2013. godine nije objavio niti jedan rad u časopisu *Politička misao*. I razdoblje od 1979. do 1999. godine moguće je podijeliti na dva podrazdoblja. Prvo do 1988. godine, kad objavljuje posljednji teorijski usmjeren rad iz područja geopolitike, i drugo od 1988. godine, kad se primarno usmjerava prema regiji i pitanjima međusobnih odnosa, etniciteta te *pravde i krivice*. Zbog toga je posljednja četiri objavljena rada (1996; 1997; 1998; 1999) nemoguće smjestiti u pojedine discipline, jer se radi prvenstveno o reagiranjima, osobnim stavovima i polemikama neutemeljenim u znanstvenoj literaturi.⁹ Stoga u geografsku i tematsku analizu te u definiranje disciplina nećemo uključiti spomenute radove jer ih je nemoguće klasificirati u okviru znanstvenih disciplina definiranih u ovom radu. Naša analiza sadržaja stoga uključuje 35 autorovih radova u razdoblju od 1965. do 1992. godine.

Geografski i tematski mogli bismo zaključiti kako je Radovan Pavić prvenstveno *geopolitičar* i *globalni geostrateg*. Iako je vrlo često naslovno odredio područje bavljenja rada (politička geografija, geopolitika ili geostrategija), najviše je radova iz područja geostrategije, odnosno *globalne geopolitike i geostrategije*. Odnos kopna i mora, važnost svjetskih mora, europska sigurnost, militarizacija svijeta i hladnoratovski odnosi samo su neke od globalnih geostrateških tema kojima se bavio. Neke je radove nemoguće geografski odrediti jer se tematski bave teorijom i metodologijom političke geografije i geopolitike. Radi se svakako o pionirskim radovima u tom području u Republici Hrvatskoj. Autorove namjere u većini od tih osam radova bile su pozicioniranje i definiranje političke geografije, geopolitike i geostrategije, u nedostatku interesa za spomenute discipline.

Ipak, fascinacija globalnom geostrategijom, ali i hladnoratovsko vrijeme u kojem je stvarao obilježili su te tematski i geografski usmjerili njegov doprinos. U svome prvom teorijskom radu u *Političkoj misli* kaže:

⁹ Od četiri posljednja rada jedan je uistinu naslovljen kao reagiranje (1997) i nije okarakteriziran kao znanstveni rad (iako stoji da se radi o izlaganju sa skupa). Preostala tri, iako se zapravo radi o reagiranju, stavovima ili polemici, svrstana su u kategoriju znanstvenih radova. Zanimljivo, niti jedan nema nijednu bibliografsku referencu. Rad iz 1991. godine također je bez bibliografskih referenci, ali se rubno može smjestiti u područje geostrategije s obzirom na to da se bavi strateškom važnošću grada Knina. Autor je, primjerice, u radu iz 1988. sam upozorio na nedostatak: “ovaj prilog sadrži samo nekoliko teza, nema sustavni karakter, te se mora smatrati samo kao dopuna onim sadržajima koji su objavljeni na drugim mjestima” (Pavić, 1988: 21/1). Ipak, bez obzira na takvu klasifikaciju samog autora i nedostatak bibliografskih referenci, nesumnjivo je da taj rad ima i teorijsko i znanstveno utemeljenje, za razliku od četiri gore navedena rada.

navedene osobine definiraju i karakter ovog priloga – on ima izrazito opće i udvodno značenje – treba da predstavlja samo pokušaj da se dađe pregled razvoja, definicija, osnovnih osobina i značenje geografije općenito, a političke geografije napose. ... Ovaj rad treba da bude samo prvi u nizu priloga navedenim disciplinama, koji treba da obuhvate i njihove ostale karakteristike i sadržaj, uključujući na kraju i jednu od najznačajnijih tema koja ima rezimirajući karakter – pregled ideja o globalnim prostornim odnosima bitno povezanog suvremenog svijeta – temu toliko značajnu za današnje odnose snaga i ideja globalne ili “velike” strategije (Pavić, 1965b: 147).

Uistinu, autor je, ako uzmemo u obzir vrijeme njegova stvaralaštva, bio tematski usmjeren prema najznačajnijim geografskim područjima, ali je pratio i svjetske tokove bipolarnih hladnoratovskih odnosa. Iako tema koje se mogu smjestiti u okviru globalne strategije i tema iz okvira regionalne strategije ima podjednako, treba napomenuti da je autorov pogled bio primarno globalan. I kada prikazuje regionalne probleme ili regionalnu strategiju, ne gubi globalni fokus, što također odražava vrijeme u kojem su radovi nastali – bilo koju temu regionalnog ili lokalnog karaktera bilo je teško sagledati izvan bipolarnih odnosa dviju velikih sila i njihovih globalnih strateških odnosa. Tematska područja disciplina Pavić povezuje na specifičan način – odnosi rata i mira dio su geopolitike, dok se globalni odnosi očituju unutar političke geografije i geostrategije:

... najbitnijih pitanja međunarodnih odnosa u svjetskim razmjerima – najprije oko pitanja nesigurnog mira i budućeg rata (geopolitika), a zatim uključena u ponovni svjetski sukob i kasnije odnose hladnog rata (politička geografija i geostrategija) (Pavić, 1965b: 146).

Geografske odrednice podijeljene su prema geografskom području obuhvata rada u sadržajnom smislu. U slučaju da je u naslovu istaknuta određena država, a u radu se obrađuju i njezini odnosi sa širim susjedstvom, geografska odrednica proširena je na čitavu regiju. U 35 analiziranih radova dominira globalni pogled. Uz osam radova koji nemaju geografsku odrednicu (jedan od njih dotiče područje Euroazije, dva područje *Hitlerove* Europe) i 11 kojima je odrednica globalni prikaz, po pet radova orijentirano je na područje Sredozemlja i područje Bliskog istoka, četiri na regiju jugoistoka Europe te po dva na istočnu Europu i Kinu (od čega jedan uključuje i Indiju). Dva rada uključena su i u globalnu i u sredozemnu geografsku odrednicu s obzirom na dualnost pristupa. Kronološki gledano, može se uočiti uzorak u autorovu geografskom pristupu i interesima. Oni su nedvojbeno povezani s ključnim događajima na međunarodnoj sceni u svakom od razdoblja. Šezdesetih godina geografski obrađuje različita područja, ali se tematski uglavnom bavi prikazivanjem određenog problema ili spora. Jedina dva rada geografski vezana uz istočnu Europu objavljuje 1969. godine, ponukan vjerojatno prijelomnom 1968. i

događajima u interesnim sferama nakon praškog proljeća. Teorijsko-metodološke i globalno usmjerene radove, uz nekoliko iznimaka, piše pretežno sedamdesetih godina. Početkom osamdesetih godina fokusira se na područje Bliskog istoka, na koje je naposljetku bio usmjeren i svjetski interes, dok se krajem osamdesetih orijentira na regiju jugoistoka Europe. Takav je slijed logičan s obzirom na krizu u bivšoj Jugoslaviji i teme koje su se posljedično nametnule.

Opus tematski možemo podijeliti na nekoliko područja. U nekim se radovima ta područja preklapaju. Teorijski usmjerenih tekstova ima osam, a četiri se bave prikazom teza i teorija nekih autora. Tri su orijentirana isključivo na geografsku bazu države u smislu prikaza i definiranja geopolitičkog položaja neke zemlje uz uporabu klasifikacije političke geografije. Šest radova prikazuje određeni problem, tri neki spor, a tri prikazuju probleme vezane uz pitanja etniciteta. Sveukupno je, dakle, riječ o 12 radova koji tematski obrađuju neko otvoreno pitanje. Naposljetku, čak osam radova tematski pripada regionalnoj strategiji, a devet globalnoj. Tih ukupno 17 radova ukazuje na izrazitu geostratešku usmjerenost Radovana Pavića, ali i na važnost geostrategije u vremenu u kojem stvara.

Određivanje disciplina kojima radovi pripadaju kompliciranije je jer se one međusobno preklapaju i prožimaju, a sam Radovan Pavić definira ih kao *tris* poddisciplina pod zajedničkim nazivnikom političke geografije. Ipak, razlikujući političku geografiju kao “geografski interpretiran studij politike” (1971a: 87), geopolitiku kao “samo subjektivnu interpretaciju političko-geografskih i drugih relevantnih sadržaja” (*ibid.*) i geostrateške sadržaje kao “sve one sadržaje iz domene političke ili ekonomske geografije i geopolitike koji utječu i na praktična vojna pitanja” (Pavić, 1973c: 32), radove smo svrstali u te tri kategorije što ih je definirao sam Radovan Pavić. Iako se uz njihovu isprepletenost zalažemo i za njihovo jasno razlikovanje, to je nemoguće učiniti izvan konteksta vremena i širih međunarodnih političkih odnosa razdoblja u kojem je stvarao. Globalna geostrategija, koja je za Radovana Pavića s jedne strane jedna od triju najvažnijih osnova za shvaćanje suvremenih međunarodnih odnosa (Pavić, 1972c), a s druge strane “jedan od najvažnijih i središnjih sadržaja i političke geografije i geopolitike” (Pavić, 1973c: 32) te ujedno “jedan od sadržaja geostrategije” (*ibid.*), uz geopolitiku je područje njegova najvećeg interesa. Stoga možemo zaključiti da se radi o zasebnoj disciplini koja povezuje međunarodne odnose, političku geografiju i sigurnosne studije u današnjim okvirima njihove definicije i koja je uključena u analizu kao zasebno područje.

Zaključak

Najčešći pristup kojim se Radovan Pavić služio jest studija slučaja, što je i sam više puta naglasio u svojim radovima. Prikaz neke države ili prikaz nekog problema nadopunjava vlastitim pogledima na globalne odnose moći i snage u kontekstu

vremena – globalnu geopolitiku i geostrategiju hladnoratovskog poretka. Naglasak na području geostrategije za vrijeme Hladnog rata ostavio je traga na učvršćivanju disciplina u grani međunarodnih odnosa i nacionalne sigurnosti u sustavu hrvatske znanosti. Radovi koji su se vezivali prvenstveno uz imena autora, a ne uz područja istraživanja, dodatno su utjecali na povezivanje discipline sa sigurnosnim i obrambenim studijama. Dualitet geografije i isprepletenost područja odmgli su u pokušaju jasnijeg definiranja disciplina i njihova shvaćanja u prošlosti.

Politička geografija kao teorijska perspektiva o odnosu prostora i politike neraskidivo je povezana s geopolitikom, koja se može poistovjetiti s geografskim preduvjetima u ostvarivanju moći države i doktrinama proizašlim u tu svrhu, dok geostrategija podrazumijeva savjete za primjenu, odnosno ostvarivanje te moći vojnim putem. Danas kad su koncepti teritorija i sigurnosti drastično izmijenjeni u odnosu na hladnoratovsko poimanje, usudit ćemo se proširiti tu definiciju i na druga sredstva ostvarivanja moći i interesa u međunarodnoj zajednici. U svjetskim okvirima bilježimo razvoj svih tih disciplina zasebno, ali i njihovu interdisciplinarnost kao najznačajniju karakteristiku područja koja omogućava inventivne pristupe u okvirima metodologije. Suvremene teme i dalje su orijentirane prema ključnom pitanju teritorijalnosti, ali u okvirima *novih* realiteta. Utjecaj globalizacije na eroziju državnog suvereniteta, značenje teritorija i granica, kao i deteritorijalizacija sigurnosnih izazova imali su velik utjecaj na područje izučavanja. Reteritorijalizacija kao obilježje epohe i predmet izučavanja u nizu studija suvremenih autora trenutačno je središnje područje istraživanja političke geografije. Utjecaj reteritorijalizacije i preraspodjela važnosti u trokutu odnosa teritorij – stanovništvo – moć središnje je područje istraživanja suvremene, ali i kritičke geopolitike. Globalna geostrategija orijentirana je prema proučavanju prostora manje ili veće važnosti u svrhu širenja interesa, iako mehanizmi ovladavanja nisu više primarno vojni. Definicija *političke ekonomije prostorne prakse* Agnewa i Corbridgea (1995; u Ó Tuathail i Dalby, 1998) povezuje globalnu geopolitiku i geostrategiju i usmjerava fokus više prema ekonomskim nego prema vojnim pitanjima. Istovremeno geostrategija ostaje područje rezervirano za vojna pitanja tradicionalnog poimanja sigurnosti.

Bez obzira na kasniji smjer razvoja političke geografije, geopolitike i geostrategije Radovan Pavić je u vremenu kada je objavljivao u *Političkoj misli* ostavio značajan trag na razvoj tih disciplina u Hrvatskoj. Inovativan pristup, kontinuitet te brojnost i različitost tema koje idu ukorak sa svjetskom literaturom čine ga najznačajnijim globalnim geopolitičarom i geostrategom svoga vremena u Hrvatskoj i osobom koja je u pedeset godina časopisa *Politička misao* najviše doprinijela razvoju tog područja.

PRILOG

Tabela 1. Tabelarni prikaz kvantitativne, kronološke i kvalitativne analize sadržaja radova Radovana Pavića u časopisu *Politička misao* od 1965. do 1992. godine

Rb.	God.	Naslov	Geografska odrednica	Tematska odrednica	Disciplina	Ključne riječi
1	1965	Osobine i problemi Cipra. Prilog geopolitičkom poznavanju Mediterana	Sredozemlje	Geografska baza države, prikaz problema	geopolitika	Cipar, geografija, Sredozemlje, politički problemi, ekonomija
2	1965	Politička geografija – razvoj i suvremeno značenje	–	Teorija	politička geografija	Razvoj discipline, povijesni pregled
3	1966	Problemi indijsko-kineske granice i karakteristike spornih područja. Prilog geopolitičkom poznavanju državnih granica	Indija/Kina	Spor, regionalna strategija	geopolitika	Kina, Indija, granice, sporna područja
4	1968	Političko-geografske implikacije suvremenog arapsko-izraelskog sukoba	Bliski istok	Spor, regionalna strategija	geopolitika	Arapsko-izraelski sukob, Izrael, cionizam, voda
5	1968	Geopolitičke karakteristike vojnog saveza NATO	Globalno	Globalna strategija	globalna geostrategija	NATO, blokovski odnosi, strategija saveza, Dunav, Europa
6	1968	Suvremeni odnosi snaga u Sredozemlju – prilog poznavanju regionalne geopolitike	Sredozemlje	Regionalna strategija	geostrategija	Odnosi snaga u Sredozemlju, geopolitički položaj zemalja
7	1969	Geopolitičke i geostrateške značajke evropske zone Varšavskog ugovora	Istočna Europa	Regionalna strategija	globalna geostrategija	Europa, Varšavski ugovor, geostrategija
8	1969	Geografski i geopolitički aspekti suvremenih problema Čehoslovačke	Istočna Europa	Regionalna strategija	geopolitika	Čehoslovačka, granice, etnicitet, utjecaj SSSR-a

9	1969	Geopolitički problemi međunarodnog položaja makedonskog etnikuma i SR Makedonije	Jugoistočna Europa	Etnicitet, prikaz problema	geopolitika	Makedonija, etnicitet, globalna geostrategija
10	1970	Geostrateške karakteristike Rimlanda u području CENTO-pakta	Bliski istok	Globalna strategija	globalna geostrategija	CENTO, Bliski istok, Rimland, Containment
11	1971	Osnovni sadržaji političke geografije, geopolitike i geostrategije – mogućnost nove primjene geografskih disciplina u sferi političke teorije i prakse	–	Teorija	politička geografija, geopolitika i geostrategija	Politička teorija, geografske discipline, politička geografija, geopolitika, geostrategija
12	1971	Geopolitički aspekti borbe Kurda za političku i nacionalnu afirmaciju	Bliski istok	Etnicitet, spor	geopolitika	Kurdi, Kurdistan, etnicitet
13	1971	Prilog političko-geografskoj metodologiji obrade komunalne podjele	–	Teorija	politička geografija/ regionalna geografija	Političko-teritorijalna podjela, razgraničenje prostora, komunalni sustav
14	1971	Neke geopolitičke i geostrateške značajke Svjetskog mora i Sredozemnog bazena	Sredozemlje / Globalno	Globalna strategija	globalna geostrategija	Svjetsko more, Sredozemlje, Rimland
15	1971	Prilozi političkoj geografiji NR Kine	Kina	Geografska baza države	politička geografija	Kina, Treći svijet, globalni odnosi, Azija i diskursi
16	1972	Neki političko-geografski i geopolitički aspekti u djelima Jurja Križanića	– Euroazija	Teorija, prikaz autora	politička geografija	Geoznanosti, Juraj Križanić, "Politika", geografski faktor
17	1972	Progresivna militarizacija svijeta (teze)	Globalno	Globalna strategija	globalna geostrategija	Militarizacija, vojni blokovi, Svjetsko more

18	1972	Geostrateška stvarnost SALT-a i istočnih ugovora	Globalno	Globalna strategija	globalna geostrategija	SALT, istočni ugovori, Europa, SSSR, SAD
19	1973	Geopolitički aspekti teritorijalnog rasporeda nesvrstanih zemalja	Globalno	Globalna strategija	globalna geostrategija	Nesvrstani, teritorijalizacija, interesne sfere, odnos kopna i mora, Rimland
20	1973	Nastojanja oko razoružanja i geostrateški aspekti (1959.-1973.)	Globalno	Globalna strategija	globalna geostrategija	Detant, razoružanje, Antarktik, Mjesec
21	1974	Teritorijalizacija i druga utemeljenja političkog – prilog metodologiji politoloških znanosti	–	Teorija	politička geografija	Teritorijalizacija, razvoj disciplina, utemeljenje političkog, međunarodni politički odnosi
22	1975	Europska sigurnost i problemi jadranskog akvatorija	Sredozemlje	Regionalna strategija	geostrategija	Jadranski akvatorij, sigurnost, Europa
23	1975	Nekoliko napomena o Fašizmu	–	Teorija	geopolitika	Lebensraum, Fašizam, Antifašizam, Neofašizam
24	1976	Problemi granica rasta, sirovina i rata	Globalno	Prikaz problema	politička geografija	Granice rasta, kriza, rat, sirovine
25	1977	Militarizacija svijeta i globalno-geostrateške doktrine u doba detanta	Globalno	Globalna strategija	globalna geostrategija	Detant, faktori progresivne militarizacije, vojni blokovi
26	1977	Politički aspekti svjetske prehrambene krize	Globalno	Prikaz problema	geopolitika	Trgovina žitom, prehrambena kriza, prehrambena ucjena, glad
27	1977	Politički problemi zaštite ljudskog habitata	Globalno	Prikaz problema	geopolitika	Zaštita okoliša, suvremeni globalni problemi
28	1978	‘Zapadnjačko jezero’ i ulazak Španjolske u NATO	Globalno/ Sredozemlje	Globalna strategija	globalna geostrategija	Geopolitičke osobitosti Španjolske, NATO, Sredozemlje
29	1981	Problemi Afganistana i susjednih država	Bliski istok	Prikaz problema	geopolitika	Afganistan, okruženje, blokovski interesi

30	1984	Problemi Bliskog i Srednjeg istoka. Aspekti političke kartografije	Bliski istok	Regionalna strategija	geopolitika	Logika prostora, teritorijalizacija, kartografija
31	1984	Hitlerovi govori: 1922-1939-1943. Prilog poznavanju geopolitičkih aspekata nacizma	–	Teorija, prikaz autora	geopolitika	Nacizam, “Mein Kampf”, Rasna teorija, Lebensraum
32	1985	Hitlerove geopolitičke koncepcije 1922-1939-1943	–	Teorija, prikaz autora	geopolitika	Fašizam, Novi kolonijalizam, <i>Krv i tlo</i> , osvajanja
33	1988	Jugoslavija u širim regionalnim i balkanskim odnosima	Jugoistočna Europa	Geografska baza države	politička geografija	Jugoslavija, Balkan, sigurnost, stabilnost, suradnja
34	1991	Srbija, Makedonija i Kosmet prema Albaniji i Albancima	Jugoistočna Europa	Etnicitet, prikaz autora	geopolitika	Srbija, Albanija, Makedonija, Kosmet, Albanci
35	1992	The Knin Pass – a Link or a Barrier? History, Natural and Ethnic Features	Jugoistočna Europa	Regionalna strategija	geostrategija	Knin, Republika Hrvatska, “zapadna Srbija”, Srbi u Hrvatskoj

LITERATURA

- Bognar, A. (1969) “Osobine političko-geografskog položaja Poljske”, *Politička misao*, 6/2: 273-294.
- Bognar, A. (1970) “Utjecaj stanovništva na političko-geografski razvoj i osobine Kine”, *Politička misao*, 7/2: 301-320.
- Bognar, A. (1973a) “Granice Poljske (političko-geografska studija)”, *Politička misao*, 10/1-2: 55-101.
- Bognar, A. (1973b) “Političko-geografsko značenje nizina”, *Politička misao*, 10/3: 280-290.
- Bognar, A. (1973c) “Osobine suvremenog geopolitičkog položaja Mađarske”, *Politička misao*, 10/4: 426-433.
- Cvrtila, V. (1993) “The Boundaries of Republic of Croatia”, *Politička misao*, 30/2: 35-43.
- Cvrtila, V. (2000a) “Republika Hrvatska – gateway prema jugoistočnoj Europi”, *Politička misao*, 37/1: 161-172.

- Cvrtila, V. (2000b) "Dekonstrukcija geopolitičkog poretka na primjeru pseudodržava", *Politička misao*, 37/2: 85-88.
- Cvrtila, V. (2004) "Politička geografija i geopolitika. Skripta za studente iz predmeta 'Politička geografija i geopolitika'", Fakultet političkih znanosti, www.fpzg.hr
- Dijkink, G. (1996) *National Identity and Geopolitical Visions*, London/New York: Routledge.
- Eva, F. (1998) "International Boundaries, Geopolitics and the (Post)Modern Territorial Discourse: The Functional Fiction", *Geopolitics*, posebno izdanje 'Boundaries, Territory and Postmodernity', Newman, D. (ur.); 3/1: 33-39.
- Newman, D. (1998) "Geopolitics Renaissance: Territory, Sovereignty and the World Political Map", *Geopolitics*, posebno izdanje 'Boundaries, Territory and Postmodernity', Newman, D. (ur.); 3/1: 1-17.
- Ó Tuathail, G. (2000) "Borderless Worlds? Problematising Discourses of Deterritorialisation", u: Newman, D.; Kliot, N. (ur.) *Geopolitics at the End of the Twentieth Century. The Changing World Political Map*, London/Portland: Frank Cass, str. 139-155.
- Ó Tuathail, G., Dalby, S. (ur.) (1998) *Rethinking Geopolitics*, New York/London: Routledge.
- Ó Tuathail, G., Dalby, S., Routledge, P. (ur.) (1998) *The Geopolitics Reader*, New York/London: Routledge.
- Ó Tuathail, G., Dalby, S., Routledge, P. (ur.) (2007) *Uvod u geopolitiku*, Zagreb: Politička kultura.
- Pavić, R. (1965a) "Osobine i problemi Cipra. Prilog geopolitičkom poznavanju Mediterana", *Politička misao*, 2/2: 58-100.
- Pavić, R. (1965b) "Politička geografija – razvoj i suvremeno značenje", *Politička misao*, 2/3: 146-161.
- Pavić, R. (1966) "Problemi indijsko-kineske granice i karakteristike spornih područja. Prilog geopolitičkom poznavanju državnih granica", *Politička misao*, 3/1-2: 103-117.
- Pavić, R. (1968a) "Političko-geografske implikacije suvremenog arapsko-izraelskog sukoba", *Politička misao*, 5/2: 201-221.
- Pavić, R. (1968b) "Geopolitičke karakteristike vojnog saveza NATO", *Politička misao*, 5/3: 355-380.
- Pavić, R. (1968c) "Suvremeni odnosi snaga u Sredozemlju – prilog poznavanju Regionalne geopolitike", *Politička misao*, 5/4: 671-689.
- Pavić, R. (1969a) "Geografski i geopolitički aspekti suvremenih problema Čehoslovačke", *Politička misao*, 6/2: 233-258.
- Pavić, R. (1969b) "Geopolitički problemi međunarodnog položaja makedonskog etnikuma i SR Makedonije", *Politička misao*, 6/4: 566-589.

- Pavić, R. (1970) "Geostrateške karakteristike Rimlanda u području CENTO-pakta", *Politička misao*, 7/3-4: 389-406.
- Pavić, R. (1971a) "Osnovni sadržaji političke geografije, geopolitike i geostrategije – mogućnost nove primjene geografskih disciplina u sferi političke teorije i prakse", *Politička misao*, 8/1: 86-92.
- Pavić, R. (1971b) "Geopolitički aspekti borbe Kurda za političku i nacionalnu afirmaciju", *Politička misao*, 8/1: 93-112.
- Pavić, R. (1971c) "Prilog političko-geografskoj metodologiji obrade komunalne podjele", *Politička misao*, 8/3: 316-319.
- Pavić, R. (1971d) "Neke geopolitičke i geostrateške značajke Svjetskog mora i Sredozemnog bazena", *Politička misao*, 8/4: 385-407.
- Pavić, R. (1971e) "Prilozi političkoj geografiji NR Kine", *Politička misao*, 8/4: 491-498.
- Pavić, R. (1972a) "Neki političko-geografski i geopolitički aspekti u djelima Jurja Križanića", *Politička misao*, 9/1: 22-38.
- Pavić, R. (1972b) "Progresivna militarizacija svijeta (teze)", *Politička misao*, 9/1: 97-112.
- Pavić, R. (1972c) "Geostrateška stvarnost SALT-a i istočnih ugovora", *Politička misao*, 9/2-3: 247-254.
- Pavić, R. (1973a), "Geopolitički aspekti teritorijalnog rasporeda nesvrstanih zemalja", *Politička misao*, 10/3: 217-237.
- Pavić, R. (1973b) "Nastojanja oko razoružanja i geostrateški aspekti (1959.-1973.)", *Politička misao*, 10/4: 405-412.
- Pavić, R. (1973c) *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*, 1. dio (skripta za slušače studija novinarstva pri Fakultetu političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb.
- Pavić, R. (1974) "Teritorijalizacija i druga utemeljenja političkog – prilog metodologiji politoloških znanosti", *Politička misao*, 11/3: 52-62.
- Pavić, R. (1975a) "Europska sigurnost i problemi jadranskog akvatorija", *Politička misao*, 12/1-2: 126-144.
- Pavić, R. (1975b) "Nekoliko napomena o Fašizmu", *Politička misao*, 12/4: 47-53.
- Pavić, R. (1976) "Problemi granica rasta, sirovina i rata", *Politička misao*, 13/4: 363-378.
- Pavić, R. (1977a) "Militarizacija svijeta i globalno-geostrateške doktrine u doba detanta", *Politička misao*, 14/2: 251-265.
- Pavić, R. (1977b) "Politički aspekti svjetske prehrambene krize", *Politička misao*, 14/3: 425-441.
- Pavić, R. (1977c) "Politički problemi zaštite ljudskog habitata", *Politička misao*, 14/4: 635-649.

- Pavić, R. (1978) “Zapadnjačko jezero’ i ulazak Španjolske u NATO”, *Politička misao*, 15/4: 613-630.
- Pavić, R. (1981) “Problemi Afganistana i susjednih država”, *Politička misao*, 18/1-2: 109-129.
- Pavić, R. (1984a) “Problemi Bliskog i Srednjeg istoka. Aspekti političke kartografije”, *Politička misao*, 21/1-2: 101-114.
- Pavić, R. (1984b) “Hitlerovi govori: 1922-1939-1943. Prilog poznavanju geopolitičkih aspekata nacizma”, *Politička misao*, 21/4: 103-120.
- Pavić, R. (1985) “Hitlerove geopolitičke koncepcije 1922-1939-1943”, *Politička misao*, 22/1-2: 87-104.
- Pavić, R. (1987) “Politička geografija – prilog definiciji i prijedlog nastavnog programa”, *Hrvatski geografski glasnik*, 49/1: 45-51.
- Pavić, R. (1988) “Jugoslavija u širim regionalnim i balkanskim odnosima”, *Politička misao*, 25/2: 21-38.
- Pavić, R. (1991) “Srbija, Makedonija i Kosmet prema Albaniji i Albancima”, *Politička misao*, 28/1: 158-181.
- Pavić, R. (1992) “The Knin Pass – a Link or a Barrier? History, Natural and Ethnic Features”, *Politička misao: Croatian Political Science Review*, 29/1: 125-135.
- Pavić, R. (1996) “Problem dijela istočne Hrvatske: UNTAES – nada i realnost”, *Politička misao*, 33/4: 169-188.
- Pavić, R. (1997) “Protiv Vujačića”, *Politička misao*, 34/2: 55-60.
- Pavić, R. (1998) “Novi NATO na osnovici dokumenta”, *Politička misao*, 35/1: 88-118.
- Pavić, R. (1999) “Kosovska kriza u općem političkom i geopolitičkom ozračju”, *Politička misao*, 36/2: 25-50.
- Pavić, R. (2008) “Europa: zemljopisni sastav i geopolitička podjela”, *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 4/1: 227-247.
- Pavić, R. (2009) “Što je Europa ili – pitanje identiteta”, *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 5/1: 509-519.
- Pavić, R. (2012a) *Popis objavljenih radova s uključno 2011. godinom*, osobna naklada, Zagreb.
- Pavić, R. (2012b) “Prilozi primijenjenoj kartografiji”, *Kartografija i geoinformacije*, 11/18: 117-139.
- Pavić, R. (2012c) “Problem hrvatsko-crnogorske granice na moru”, *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 8/1: 261-281.
- Pavić, R. i Bogнар, A. (1969) “Geopolitičke i geostrateške značajke evropske zone Varšavskog ugovora”, *Politička misao*, 6/2: 199-222.

Marta Zorko

POLITICAL GEOGRAPHY, GEOPOLITICS AND GEOSTRATEGY
IN *POLITIČKA MISAO* (1964-2013)

Summary

Since its beginnings till the present day, Radovan Pavić has been the most frequent author in the area of Political Geography, Geopolitics and Geostrategy in *Politička misao*. Although he was not the only author in this area, his work left a strong influence on the development of Political Geography and Geopolitics at the Faculty of Political Science in Zagreb and on the development of the discipline in Croatia. Having in mind the quantitative extension of his work, this paper analyzes the contribution in *Politička misao* in the last fifty years (1964-2013). Besides quantitative analysis, the aim of this paper is content analysis on a geographical, thematic and theoretical basis.

Keywords: Political Geography, Geopolitics, Geostrategy, *Politička misao*, Radovan Pavić

Kontakt: **Marta Zorko**, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Lepušićeva 6, 10 000 Zagreb. E-mail: mzorko@fpzg.hr